

PAPER DETAILS

TITLE: SEMSETTİN TÜRKMENOG̈LU'NUN ÇOBAN İLE AVCI ADLI ESERİNDE HALK KÜLTÜRÜ
UNSURLARI*

AUTHORS: Arshan Adnan RIDHA

PAGES: 61-75

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2708836>

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ / ATATÜRK UNIVERSITY

CULTURE AND CIVILIZATION

ŞEMSETTİN TÜRKMEÑOĞLU’NUN ÇOBAN İLE AVCI ADLI
ESERİNDE HALK KÜLTÜRÜ UNSURLARI*

Elements of Folk Culture in Şemsettin Türkmenoğlu’s Named Work
the Shepherd and the Hunter

Arshan Adnan RIDHA**

Geliş Tarihi/Received	Kabul Tarihi/Accepted	Yayın Tarihi/Published	Tür/ Type
11.01.2022	31.03.2022	28.04.2022	Araştırma Makalesi
Atıf/Citation: Rıdha, Arshan Adnan (2022) “Şemsettin Türkmenoğlu’nun ‘Çoban ile Avcı’ Adlı Eserinde Halk Kültürü Unsurları”, <i>Culture and Civilization</i> , 1 (2), 61-75.			

ÖZ

Bu makalede Şemsettin Türkmenoğlu’nun biyografisi, edebî kişiliği ve derlemeciliği ele alınmıştır. Onun şiirinde folklorun yeri incelenmiş, şiirlerinden örnekler verilmiştir. Bu yolla Türkmenoğlu’nun Irak Türkmen folkloruna katkıları ve Türk folkloru araştırmalarında onun eserlerinin bir boşluğu doldurduğu hususu üzerinde durulmuştur.

Makalede daha çok onun “Çoban ile Avcı” şiir kitabındaki folklor unsurları ele alınıp incelenmiş ve maddeler hâlinde anlatılarak şiirlerinden örnekler verilmiştir. Türkmenoğlu bu eserinde folklorun birçok yönüne dair unsurları şiirlerinde işlemiş ve böylece, dolaylı da olsa alana önemli katkılarda bulunmuştur.

Bu çalışmayla Türkmenoğlu’nun ne kadar dikkatli bir gözlemci olduğu, ayrıca şiirlerine zengin Irak Türkmen folklorunu nasıl başarılı bir şekilde yedirdiği, bu yönüyle kendine has bir üslup edinmiş olduğu da anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Şemsettin Türkmenoğlu, Çoban ile Avcı, Irak Türkmen edebiyatı.

* Bu makale, yazarın Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü bünyesinde hazırlamakta olduğu “Şemsettin Türkmenoğlu’nun Halk Bilimi ile İlgili Çalışmaları” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi (Folklor) Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzurum/TÜRKİYE, ersenadnan1907@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9654-4288

ABSTRACT

In this article, Şemsettin Türkmenoğlu's biography, literary personality and compilation are discussed. The place of folklore in his poetry has been examined and examples of his poems have been given. In this way, Turkmenoglu's contributions to Iraqi Turkmen folklore and the fact that his works fill a gap in Turkish folklore studies are emphasized.

In the article, the folklore elements in his poetry book "The Shepherd and the Hunter" were discussed and analyzed, and examples of his poems were given. In this work, Türkmenoğlu included elements of many aspects of folklore in his poems, thus making important contributions to the field, albeit indirectly.

With this study, it is understood how a careful observer Turkmenoglu was, and how she successfully infused the rich Iraqi Turkmen folklore into her poems, and in this respect, she acquired a unique style.

Key words: Şemsettin Türkmenoğlu, the Shepherd and the Hunter, Iraq Turkmen literature.

Giriş

Şemsettin Türkmenoğlu günümüz Irak Türkmen halk şiirinin önde gelen temsilcilerinden biridir. Kerkük'te doğan, ilk ve orta öğrenimini bu şehirde tamamlayan Türkmenoğlu 1976'da Bağdat Güzel Sanatlar Akademisi Tiyatro Bölümünden mezun olmuş ve öğretmenlik mesleğine atılmıştır. İran-Irak Savaşı sırasında cephede bulunmuş, savaş bittikten sonra mesleğine devam etmiştir. Küçüklüğünden beri şiirle meşgul olan Türkmenoğlu ilk olarak hoyratlar düzerek şiire başlamış, sonra bu vadiye derinleşmiştir. Kendinden önceki nesilden olan Mustafa Gökkaya ve Nasih Bezirgân'dan etkilenmiş olsa da zamanla kendi üslubunu ortaya koyabilmiştir.

Türkmenoğlu'nu diğer şairlerden ayıran en önemli yönü halk kültürü motiflerini şiirlerinde bilinçli ve ustaca kullanmasıdır. Bu tavrıyla şiirin içine folkloru sığdırdığı söylenebilir. Profesyonel derlemeci olmayan Türkmenoğlu, şiirlerinin sayesinde, Irak Türkmenlerine ait birçok halk kültürü ürünü ve pratiğini yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktan kurtararak Irak Türkmen folkloruna katkı sağlamıştır.

Şemsettin Türkmenoğlu Türkmen folkloruna derin bir hayranlık duymaktadır. Bu tutumu araştırmacılık açısından bir sübjektif olarak değerlendirilse de aktardıklarının değerini düşürmez. Türkmenoğlu, araştırmacılığının zaafı gibi görünen bu hususu, sıkı

gözlemciliği ve kaynak kişilerle çeşitli görüşmelerde bulunarak folklor malzemesine ulaşmaya çalışmasıyla kapatmaktadır, denilebilir.

Konuya bölge folklorunun genel folklor araştırmaları içindeki yeri bakımından baktığımızdaysa şunları söyleyebiliriz: bir taraftan zamanın kültürde meydana getirdiği değişimler bir taraftan da Irak Türkmenlerinin 20. yüzyıl boyunca inkardan katliama varan sıkıntıları göz önünde bulundurulduğunda, Türkmenoğlu'nun alana katkısının ne derece önem arz ettiği daha iyi anlaşılmış olur.

Şiir ve yazılarını geçmişte, *Yurd* gazetesi, *Kardeşlik* ve *Birlik Sesi* dergilerinde yayımlanmış, günümüzde ise yazıları Türkmeneli dergisinde yayımlanmaktadır. Gazete ve dergilerde yayımlanan yazılarının dışında başka, Şemsettin Türkmenoğlu'nun basılmış şu eserleri de bulunmaktadır:

1. Çoban ile Avcı / Irak Kültür Bakanlığı tarafından Bağdat'ta basılmış 1991
2. Arzu Kamber (Manzum piyes) / 2001
3. Koca Hünkâr Destanı / 2001
4. Büyük Varlığımız Atasözleri ve Deyimleri / 2003
5. Dertlerim / 2005
6. Kalıtımız (Folklor) / 2006
7. Türkmen Halk Edebiyatında Olaylar / 2019.

Bu makalede Türkmenoğlu'nun Çoban ile Avcı adlı şiir kitabındaki halk kültürü unsurları üzerinde durulacaktır. Şairin bu kitaptaki şiirlerinde halk biliminin ilgi alanına giren dil malzemesi, halk edebiyatı unsurları ve kültür malzemesi bulunmaktadır. Bunlar aşağıda belirtilen çeşitli başlıklar altında değerlendirilecektir. İncelemede yer alan başlıklar Sedat Veyis Örnek'in *Türk Halkbilimi* eserinde yer verdiği tasnif esas alınarak yapılmıştır.¹ Yöntem bakımından ise Dilaver Düzgün'ün *İlk Köy Hikâye ve Romanlarımızda Halk Kültürü Unsurları* adlı eserinden yararlanılmıştır.

¹ Bkz. Örnek, Sedat Veyis. (1995). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. Sedat Veyis Örnek bu eserde halkbilimine dair mevzuları tasnif etmiş, incelemelerin belirlenen başlıklar altında yapılabileceğini belirtmiştir.

Çoban ile Avcı

Çoban ile Avcı, sosyal hayata dönük öğüt verici, ibret dolu manzum hikâyelerden oluşan ve Kerkük ağzıyla kaleme alınmış bir şiir kitabıdır. Yirmi altı şiirden oluşan bu eseri Türkmenoğlu İran-Irak Savaşı sırasında, cephede yazmıştır.

I. Yerleşim-Yerleşim Türleri

Yerleşim yeri olarak bazı şehirlerin adlarına yer verilir. Bunlar Altun Köprü, Bağdat, Erbil, Kerkük, Kifri, Musul, Tavuk, Tazehurmatu, Telafer, Tuzhurmatu kentleridir. Buradan anlaşılıyor ki Türkmenoğlu, bu eserinde kendisinin doğup büyüdüğü Tazehurmatu'dan başka Türkmen şehirlerinin hemen hemen tümünden bahsetmiştir. “Memed’in Toyı ve İnek İneği Yedi” şiirlerinde ise belli bir yerleşim biriminin adı verilmeksizin sadece “köy” şeklinde bahsedilir.

II. Barınak-Konut (Halk Mimarisi)

Türkmenoğlu’nun “Çoban ile Avcı”, “Memed’in Toyı”, “Gürgür Baba” ve “Evlilik”, başlıklı şiirlerinde açık mekanları karşılamak üzere şu adlar geçmektedir: dam (çatı), kafes, mermerli ev (çoğunlukla ak renkli olan)

III. Taşıma-Taşıma Teknikleri

Eserde yük taşımayı meslek edinmiş olan ve “hanbal” olarak adlandırılan bir meslek grubu söz konusu edilmektedir. Taşıma amaçlı kullanılan hayvanlardan sadece eşek geçmektedir. Ayrıca eşeğe bağlanarak yük taşımaya yarayan “arbanacı”dan da bahsedilmektedir. Motorlu taşıtlardan sadece birinin adı geçer: Otomobil. Hatta otomobilin bir türü de gündeme gelir: Spor tipi otomobil.

IV. Beslenme-Mutfak

Türkmenoğlu, Ramazan başlıklı şiirinde zengin bir mutfak kültürünü gözler önüne serer: Aş ve yemek kelimelerini aynı anlamda kullanır. Bu yiyecekler özellikle iftar saatlerinde sıkça vurgulanmaktadır.

Hayvansal gıdalardan ciğer, et, süt, yoğurt, tuluğ ayran, yağ, kere yağı, kaymak, peynir, kelimeleri geçer. Yemek yapımında kullanılan gıdalardan ceviz, bulgur, pirinç, kabak, den (darı), soğan söz konusu edilir. Tatlılar ise şeker ve köpme kelimeleriyle karşımıza çıkar. İçecekler arasında çay ve kahve yer alır. Türkmenoğlu, alkollü içecek olarak ise rakı, içki, biradan bahseder. Ancak bunları tüketenleri kınar.

Şiirlerde Yer Verilen Yemek Çeşitleri Şunlardır:

Yarpağ (yaprak sarması): Kerkük'te en çok sevilen yemeklerden biri olan yaprak sarmasıdır.

Mercimek: Irak Türkmenleri'nin Kerkük'te ve özellikle iftar saatlerinde en çok tercih ettikleri yiyeceklerden biri olan Mercimek çorbasıdır.

Hurma: Hurma ile açılan iftar, tatlılar ile son bulur; ardından çaylar içilir, keyif yapma zamanı gelir.

Yarma pilavı: Yörede yapılan geleneksel yemeklerden biri de “Keşkek”tir. Dögmelik buğdaydan yapılır. Pilavı, pirinç ve bulgur pilavı gibi tane tane olur. Renginin sarı olması için de içine sarı kök katılarak pişirilir. Ocaktan indirildikten sonra üzerine parça kuzu eti konulur.

Kelle küpe: Koyun, kuzu veya keçinin, çok iyi bir şekilde temizlenmiş baş, paça, mumbar ve işkembeleriyle parça et, pirinç, baharat, badem, üzüm, sumak, sarımsak ve elle kıyılmış etten yapılan bir yemektir. Kerkük'te Türkmenlerin ramazan aylarında ve özellikle sahur sofralarının vazgeçilmez lezzetlerinden biridir.

Kuru fasulye: Kerkük Türkmen yöresinde geleneksel yemeklerden biridir. Genellikle her cuma günü veya herhangi bir törende yapılmaktadır. Kuru fasulye pirinç pilavı ile birlikte servis edilir.

Kayısı yemeği: Kerkük ve civarında buna bir de “letke” veya “erük aşı” denilen ve çok sevilen kuru kayısı yemeği eklenir. Bu yemek hem tatlı hem tuzludur; tıpkı etli sulu yemekler gibi pişirilir, içine çekirdeksiz kuru yaprak kayısı konulur.

V. Ölçme, Tartma, Hesaplama Birimleri

Alışverişlerde kullanılan “para”, eserde sıkça karşımıza çıkan “Para almak”, “para vermek”, “çay parası” gibi ifadelerin yanında para birimi olarak “lire”den ve “dinar”dan söz edilir. Tartı birimi olarak ise sadece bir kez “kilo” geçer.

VI. Halk Sanatları ve Zanaatları

Türkmenoğlu, Tuzhurmatı'da halkın kültür ve medeniyetlerinin yegâne yadigârları olan sanat ürünlerini ve onların nesilden nesle aktarılan sanat anlayışlarını görmezden gelmemiştir. Bu bağlamada şiirlerinde ağaç, taş, maden, toprak, cam, deri işlerinden bahsetmiştir. Türkmenoğlu'nun şiirlerinde sanat ve zanaata dair unsurları görmek mümkündür.

VII. Giyim-Kuşam-Süs

Türkmenoğlu, Çoban ile Avcı adlı eserinde şiirlerin bir kısmında Irak Türkmen halkının gündelik kıyafetiyle ilgili bazı ipuçları vermiştir.

Dabanlı Hançer: Kemerde “dabanlı hançer” taşıma delikanlılar arasında yiğitliğin nişanesidir. Eskiden daha sıklıkla kullanılırdı. Şimdi bazı kırsal yerleşim alanlarında istisnai örneklerine rastlanır.

Zubun-Ceket: Tazehurmatı halkı genellikle yerel kıyafete önem verirler. Birisi eğer güzel bir Zubun-Ceket giymişse ona “Bu Kerkük’lüdür.” derlermiş.

Aba: Genel olarak Kerkük’te Türkmen kadınlarının birçoğu aba ve başörtüsü kullanmaktadır.

Peçe: Eskiden Kerkük’te de kullanılmış olan, tül özelliğinde, ince ve siyah örtü, yüz örtüsü.

Başörtüsü: Genel olarak Türkmen kadınlarının Kerkük’te birçoğu başörtüsü kullanmaktadır.

VIII. Geçiş Dönemleri

A. Evlenme

Eserde yer alan “Memed’in Teyi” şiiri tamamıyla Irak Türkmenlerindeki düğün folklorunun şiirleştirilerek anlatılmasıdır. Şiirde düğün âdetleri sırasıyla anlatılmış, böylece anlatılanlara bir “derleme” havası verilmiştir². Irak Türkmenleri arasında düğüne yaygın olarak “toy” denilir. Ancak seyrek bir şekilde de olsa düğün kelimesi kullanılmaktadır.

Kız isteme: Kız istemeye gidenlere genellikle “dilekçi” ve “elçi” denilirken Türkiye’de çoğunlukla kız istemeye gidenlere “dünürücü” denilmektedir. Kerkük’te eskiden “bahçenizden bir gül koparmağa geldik” veya “size akraba olmaya geldik” gibi güzel ifadeler kullanarak kızı istediklerini söylerler. Ayrıca kızın ahlaklı, terbiyeli, iyi bir aileye mensup olduğunu söyleyerek anne ve babasına övgüler yağdırmayı da ihmal etmezler.

Hınnay (kına) gecesi: Bölgede çeşitli mâni ve hoyratlarla beraber hem eskiden hem de günümüzde kına gecesinde en çok sevilen ve söylenen türkülerden birisi de “Elinde ayağında Acem kınası” türküsüdür.

² Tokatlı, Ümit, “Kerkük’te Evlenme Âdetleri” makalesinde Türkmenoğlu’nun bu şiirini, düğün âdetlerini ayrıntılı bir şekilde anlattığından dolayı örnek metin olarak sunar (Tokatlı 1994: 36-38).

Kebin kesmek: Irak Türkmenleri arasında nikâh kıymaya “kebin kesmek” denilmektedir. Kebin kesmek işlemi iki bölümden oluşmaktadır; hem kadı/hâkim tarafından kızın evinde kıyılan ve resmî olarak mahkeme evrakı içinde tescil edilen hem de molla veya şeyh yani bir din adamı tarafından kıyılan nikâhtır.

Kızın hamama götürülmesi: Irak Türkmenleri arasında eskiden ayrı ayrı olarak hem kız hem de oğlan hamama giderler. Hamama gelen gelin ve diğer davetli kızların masrafları küreken (damat) ailesi tarafından karşılanır. Bölgede hamamdan sonra kızlar, gelini babasının evine getirir ve beraberce yemek yenir. Akşama doğru, gelin evi davetlilerle dolar. Gelin-Toyluk elbisesini giyer ve bezetilir (süslenir). Halaylar kurulur, şerbetler içilir.

Damadın hamama götürülmesi: Düğün gününün sabahında küreken, sağdıçları, akraba ve arkadaşlarıyla beraber hamama gider. Hamamda oyunlar oynanır, halay çekilir; türkü, mâni, hoyratlar söylenir. Hamamda “küreken daşı, “sıcaklık” denilen taşın üzerinde oturtulan kürekeni berber tıraş ettikten ve tellak yıkadıktan sonra hep beraber eve dönüp yemek yenilir.

Şabaş etmek: Zurnacı iki kez şabaş şabaş diyerek, Allah cebine (kesesine) bin bereket versin, ömrün uzun olsun vb. denilerek şabaş eder. Halay sırasında davetliler ve hazır bulunanlar zurnacı ve davulcuya bahşiş verirler.

Helhele çekmek (zılgıt): Gelin evine yetişince mahallede ve gelinin evinin önünde halay çekilir, davul zurna çalınır, silah atılır, coşkulu oyunlar oynanır ve geleneksel Türkmen bestelerinden birkaç beste (türkü) söylenir. Küreken kaynanasının elini ve alnını öptükten sonra gelini alır ve arabaya bindirir, salâvat getirilir ve helhele çekilir.

Düğünde davul zurna ve halay eşliğinde türkü ve hoyratların çağırılması: Düğün (toy) gününde kürekenin vinde davul (meyter) zurna çalınır. Davul zurna düğün ve şenliklerin esas unsurunu teşkil eder. Hoyrat ve neşeli besteler (türkü) söylenerek halaylar çekilir. Tepsiler düzenlenir ve içki içilir. Çalınan davul ve zurnalara uyum sağlayarak bir yandan kadınlar diğer yandan da erkekler halay çekerler. Bazen de memleketin en usta halaycısı erkeklerin ve kızların katılmasıyla oluşturulan halay ekibi sıra başına geçer ve çalınan davul ve zurnaya uyum sağlayarak en heyecanlı en canlı oyunlar oynar ve gösterişli halaylar çekerdi.

Haber salma: Genellikle nikâh düğün tarihinden çok önceleri kıyılır. Nikâh için bütün dost ve akrabalar davet edilir. Nişan, nikâh ve düğün için yapılan davet haberlerini yenge adı verilen kadın gerçekleştirir. Şiirde geçen “Heber salın her dosta” ifadesiyle bu durum kastedilmiştir.

Yedi gece yedi gün: Eski geleneklerden biridir. Bölgede geçmişte sünnet şenlikleri ve evlenme düğünlerinde yedi gün yedi gece davullu zurnalı, tefli taraklı, halaylı bir eğlence ile yapılırdı.

B. Ölüm

Eserdeki “Şehidin Düğünü” adlı şiirde ölümle ilgili bazı adet ve inanmalara yer verilir. Ölülerin ardından ölü yemeği verme ve Kur’an-ı Kerim okuma adeti vardır. Yas ve ağıt gelenekleri de oldukça yaygındır. Aşağıda halk edebiyatı başlığı altında genişçe ele alınacağı gibi ölünün ardından yas tutma, yedi gün yedi gece davul zurna çalma eşliğinde ağıt yakma ile ilgili çok sayıda kalıplaşmış davranış vardır.

IX. Dini İnançlar

Türkmenoğlu’nun “İslam’ın Beş Erkanı” adlı şiiri, bütünüyle dinî mesajların verildiği didaktik bir şiirdir. Ayrıca, ibadetlerin değeri, ibadetlerden geri durmanın Allah tarafından hoş karşılanmayacağı veciz ifadelerle anlatılmıştır.

Allah’a itaat etmek: Herhangi bir kimse eğer cenneti kazanmak istiyorsa ilk önce kötü alışkanlıklarını bir kenara bırakması gerekmektedir. Sonra Allah’ın yolunu tam tutarak ancak cenneti kazanabilir. Çünkü cennet kazanmak o kadar kolay değildir çaba harcamak ister.

Allah’a dua etmek: Türkmenoğlu, söz konusu şiirinde şu hatırlatmayı yapar: Hayatta bir şeye sahip olmak istiyorsan geç Allah’ın karşısına yalvar ve dua eyle. Rabbinden başka, hiçbir kimse sana yar olamaz. Veren de alan da odur.

Doğru yol tutmak: Kendisine uyanların sevabı gibi sevap verilir ve hiçbir zaman sevaplarından eksilmez. Her daim onun gölgesi altında korunur.

Zekât vermek: Gücü olan kimsenin sahip olduğu mal varlığının bir yılı doldurması ile zekât vermelidir. Yani bu sürecin bayramdan önce verilmesi uygun olmaktadır.

Hacca gitmek: İslam’ın beş şartından bir tanesi de hacca gitmektir. İmkânı el veren her Müslüman belli bir zaman içerisinde, Kâbe, Arafat ve Mina ziyaretlerini yapıp, buralarda dinî görevleri yerine getirmektedir.

Helal lokma yemek: İslam dini ve İslam ahlakının en önemli ilkelerinden biri helal kazançtır. Helal lokma bu kazançtan elde edilen rızkın yenilmesidir.

Oruç tutmak: Ramazan ayı diğer aylardan farklı adlandırılmaktadır. Ramazan Kur’an ve rahmet ayıdır. Ramazan’da oruç tutmak her Müslüman için farzdır. Ramazan’da

tutulmayan oruçlar, gününe gün kaza edilir. Ancak Ramazan orucunu tutmamak büyük günahdır.

X. Halk Edebiyatı

A. Atasözleri

“Memed’in Toyı”, “Evlilik” ve “Çoban ile Avcı” şiirlerinde sıklıkla atasözlerine yer verilir:

Kerbilde hiç su durmaz,
Dostlar üzive gülmez,
Ekli başıya topla,
Son pişmanlığ el vermez.

Son pişmanlığ el vermez: Eğer ki bir kimse bir işi iyice düşünmeden, fevri bir şekilde yapıyorsa, bu işin geri dönüşü olmaz. Kişi ne kadar üzülürse üzulsün ne kadar pişman olursa olsun bu hiçbir şeyi geri döndürmeye yetmez.

Bir il kebinli kaldım,
Ev eşyesini aldım,
Ev derdi dev derdiyimiş,
Özim beleye saldım.

Ev derdi dev derdi: Geçim derdi kavramı bu deyimle dile getirilmiştir. Bir evde yaşayanların ihtiyaçları süreklidir. Doymak bilmeyen ejderha gibidir. Bir taraftan eksikler tamamlanırken diğer yandan yeni ihtiyaçlar ortaya çıkar.

Öz özünü sirkeler,
Sözine bir söz ekler,
Egri otu düz konuş,
Bını diyip eskiler.

Egri otu düz konuş: Kişinin tavırları her ne kadar kusurlu olsa da insan hayatta her zaman doğrudan yana olmalı, doğruyu söylemeli. Çıkar uğruna doğruları söylemek yerine yalanları söylersen, toplumu ayakta tutmayı sağlayan güven duygusunun zarar görmesine sebep olursun.

Allah kimsenin hekin kimsede koymaz inan,

Men ilk aşık degilem sevda yolında Yanan,
Kember de Arzu hançın çoğ töktü gözinen kan,
Men sağ aşıkam aşık hesretim deler dagı,
Bayğuşları kôr eder avadan eder bağı.

Allah kimsenin hakkın, kimsede koymaz: Bir yandan hakkaniyet duygusunu bir yandan da Allah inancını pekiştiren bir atasözüdür. Kişilere moral vermek için kullanılır. Zalimlerin de hiçbir zaman yaptıkları kötülüklerin yanlarına kâr kalmayacağını anlatır. Bu şiirde şair Kanber'in, uğradığı mağduriyetlerden ötürü Allah'a sığınmış olduğunu anlatıyor. Duygularını da daha etkili kılmak için bu atasözünü kullanıyor.

Sebbeh olmıyıp namaz,
Bir gece asman ayaz,
Aç gözleriv mene bağ,
Herhizden mal çalınmaz.

Hırsızdan mal çalınmaz: Bu atasözünün şu iki bağlamda kullanılabileceğini düşünüyoruz: Birincisi usta bir kişi mağlup edilerek ondan bir menfaat elde edilemez. İkincisi ise kötü işler yapan biri ile aynı yola düşmemek gerekir. Zira, kötü insanlara çatan biri onların gadrine uğrar.

B. Deyimler

Türkmenoğlu “Yolcu ile Kör” ve “Dayı Kamber ile Oyunbaz Reşit” adlı şiirlerinde birtakım deyimlere yer verir:

Saman kalmadı daha,
Arpa da olub baha,
Sütleri bereketsiz,
Astarı üzden baha.

Astarı üzden paha: Bir şeyin en ufak ihtiyaçlarının pahalıya mal olması nedeniyle kendisinin de pahalıya mal olması anlamında kullanılır.

Sahte köneğin soyın,
Elem göz açsın kıyın,
Doğrılık yolın tutın,

Etmevin ayın oyun.

Aydın oyun etmek: Kişiler menfaatlerini korumak için her türü hileye başvurdıklarında bu deyim kullanılır.

Konşılar onnan bezar,
Çünkü he damda gezer,
Ekkıl dişi çılmıyıp,
İgneyden kuyyu kazar.

İğne ile kuyu kazmak: Bazen büyük bir sabır göstererek, yeterli olmayan araçları kullanarak bir işi başarmaya çalışmak. Büyük bir sıkıntı içinde işini tamamlamaya çalışmak.

Eüzü billâh dedim,
İndi bulara nedim,
Ne şiş yansın ne kâbap,
Bir oda tutum dedim.

Ne şiş yansın ne kebab: İki tarafla da menfaati olan kişileri anlatan bir deyimdir. İki taraftan biri ile arası açılan kişi zarar göreceği için ilişkilerini ahlaki kurallar gözetme kaygısı duymadan iki tarafı da razı edecek şekilde yürütme yolunu tutar. Bu gibi durumlarda bu söz söylenir.

Seçe seçe düştü hiçe: Irak Türkmenleri arasında yaygın olan bir deyimdir³. Şair bu deyim i şiirleştirek, kendisiyle evlenmek isteyen taliplerini beğenmeyen ve dünyevi hazları önde tutan bir kızın gençlikteki mağrurluğunu ve yaşı ilerledikten sonraki pişmanlığını anlatır.

C. Tekerlemeler

Türkmenoğlu'nun "Memed'in Toyu", "Yolcu ile Kor" ve "Levçe Reşe" şiirlerinde sıkça tekerlemelere yer vermiştir.

³ Bu deyim Ata Terzibaşı'nın "Kerkük Eskiler Sözü" eserinde "Seçe seçe düştüm hiçe" biçiminde kaydedilmişken (Terzibaşı, 1962: 67), Şemsettin Türkmenoğlu'nun *Büyük Varlığımız Atasözleri ve Deyimlerimiz* eserinde "Seçe seçe düştü / kaldı hiçe" (Türkmenoğlu, 2004:146), Abdullatif Benderoğlu'nun *Atasözlerimiz-Araştırma, İnceleme ve Karşılaştırma* eserinde ise "Seçe seçe düştü hiçe" şeklinde kaydedilmiştir (Benderoğlu, 1988: 246).

Nasreddin Hoca Fıkrası: “Molla Nasreddin: Erkek Dönmez Sözünden” şiirinde Nasreddin Hoca’nın fıkralarından birini anlatmaktadır. Böylece şair folklordaki Nasreddin Hoca motifini şiir sanatının imkanlarıyla bir kere daha işlemiş ve bu yolla mesaj vermiştir.

Helli biberli kifte / Beyrama kaldı bir هفته: Eskiden Kerkük’te Ramazan ve Kurban bayramlarının farklı bir yeri vardı. Kent sakinleri bayram hazırlıklarına Ramazan’ın yirmisinde başlayarak hazırlanırdı. Çocuklar bayramın yaklaştığı günlerde sokaklara dökülerek “Helli biberli kifte / bayrama kaldı bir hafta” diye yüksek sesle tekerleme söyleyip gezerlerdi.

Ağız burun / Kapıda durun: Bir kız için elçiliğe gittiklerinde kızı beğenmedikleri zaman bu sözü kullanırlarmış.

Kaştan göz / Kalmadı söz: Bu da yine elçilerin birbirine söylediği kalıplaşmış bir sözdür. Anlamına gelince yani kızın kaşını ve gözünü beğenmişler.

Gül kopartmağa gelmişem: Eskiden kız istemeye gidildiğinde derlerdi ki bağınızdan bir gül koparmaya gelmişiz.

Kızıydım sultanıydım / Gör neyden neye döndüm: Kız daha evlilik hayatına girmeden önce sorumluluğu olmadığı ifade edilir. Aktarılan bu ifade ise Kızın evlilik hayatına başlamadan önce sorumluluğu olmadığını anlatmak için kullanılır. Yani kız evli olmadığı zaman bir saltanat sürermiş. Evlendikten sonra sorumluluğu çok olurmuş.

XI. Halk Oyunları-Halk Dansları

Halay sırasında davetçiler, hazır bulunanlar zurnacı ve davulcuya para armağanı verirler. Türkmen düğünlerinde yaygın olarak kılıç kalkan oyunu da oynanır. Kılıç kalkan oyununun kendine has ağır ve pek kibar havalı bir ezgisi vardır. Kürekenin adı söylenirken düğünde bütün kadınlar “helhele” verir ve arkadaşları da alkışlarlar. Halay sırasında, “silah” atılır, “çoşkulu” oyunlar oynanır ve geleneksel Türkmen bestelerinden birkaç beste (türkü) söylenir.

XII: Halk Eğlenceleri

“Ramazan” şiirinde ramazanda Irak Türkmenleri arasında gerçekleştirilen en önemli eğlence olan *sini zarf oyunu* bütün ayrıntılarıyla, oyunda kullanılan çeşitli terimlere (zarf, boncuk, sini, tepsi, fincan vb.) varıncaya kadar anlatılır. Ayrıca ramazan ayında oynanan bu oyunun sadece Kerkük’te oynanmadığı belirtilmelidir. Kerkük’e bağlı Türkmen ilçelerinden de bu oyunu oynamak için Kerkük’e gelindiği ve Türkmenler arasında bu eğlencenin nasıl birlik havası doğurduğu şiirler aracılığıyla verilmiştir.

Ramazan’da sini zarf oyunu: Iraklı Türkmenlerin geleneksel “sini zarf” oyunu, Telafer, Musul, Erbil, Altunköprü, Kerkük, Tazehurmatu, Tavuk, Tuzhurmatu, Kifri, Karatepe, Hanekin, Mendeli ve Bedre gibi şehir ve kasabalarda ramazan gecelerinin vazgeçilmez eğlencesi olarak her kesimden insanı bir araya getirmektedir. Sini zarf, iftardan sonra kahvehane ve çay bahçelerinde toplanan erkekler arasında oynanır. Bir ay boyunca devam eder.

İftardan sonra başlayan “sini zarf” oyunu sahura kadar sürer. 3’er veya 4’er kişilik takımlar halinde oynanan oyunun temel kuralı, sini (tepsi) üzerindeki 11 fincandan birisinin altına yerleştirilmiş “zarf” denilen renkli boncuğu bulmaktır. Heyecan ve keyfin gece yarlarına kadar sürdüğü oyunda fincanın altındaki boncuğu bulan kazanır. Oyun sırasında hoyratlar ve canlı müzik eşliğinde şarkılar okunur; baklava, acı kahve, şeker, ceviz, hurma, lokum, meyve ve çay ikramları yapılır.

İkramların keyfini süren sini-zarf oyuncular, bir yandan da siniye (tepsi) yapıştırılan fincanların içinde saklanan yüzüğü büyük bir dikkatle bulmaya çalışır. Ramazan’da Türkmenleri bir araya getirmeye vesile olan bu oyun ramazan boyunca her gece sahura kadar sürer. Irak’taki Türkmenler, geleneksel hale getirdikleri “sini zarf” oyununu ramazan gecelerinde yaşatmaya devam etmektedir. Bu oyun, babadan, dededen kalan bir kültürdür.

XIII. Adlar

A. İnsan Adları

Eserde adı geçen kişi adları Türkmenoğlu’nun yakın çevresinde bizzat tanıdığı kişilere ait isimlerdir. Şairin eski toyu anlatırken yer verdiği adlar şunlardır:

Cemal Bey, Dayı Rıza, Denyel Nebi, Dursun Han, Emin, Fatma, Gülçin, Gülizar, Hıdır, Osman, Kadir, Kevser, Memet, Muslim, Nergiz, Ramazan, Reşit, Saba, Şaban, Şahbaz Baba, Şuka, Zeynel.

B. Lakaplar-Takma Adlar

Eskiden Kerkük’te lakap verme daha yoğunmuş. Günümüzde ise lakap verme daha az kullanılmaktadır. Eserde geçen lakaplar şunlardır: Cellev (Celil), Hellev (Halil), Muça (Mustafa), Reşe, (Reşit), Şuka (Şukriye).

C. Mahalle Adları

Eserde sadece Kerkük’te yer alan ve Türkmenlerin meskûn olduğu bazı mahallelere yer verilmiştir: Ağalık, Arafâ, Bağdat yolu, Beğler, Cırt meydanı, Çay, Çiniciler, Elmas,

Eski Tisin, Gavurbağı, Hamzeli, İmam Abbas, İmam Kasim, Kasaphane, Kerekeç, Korya, Musalla, Piryedi, Sakahana, Sarı Kâhya, Şaturlu, Şihler, Yeni Tisi.

D. Hayvan adları

Kerkük'te güvercin besleme başlı başına bir hobidir. Bu hobiyi benimseyenlere halk arasında "kuşbaz" denir. Farsçadan dilimize giren -bâz, oynayan manasında olup bu hobiyi benimseyenler hem bu kuşlarla oynar hem de onları oynatırlar. Hatta, bazen kuşların becerilerini yarıştırdıkları da olur. Güvercinin rengine göre adları şunlardır: Ak, atlas, sabınnı, güllü, anberli, miski, turan, balluti-zenbeki, buzağ, fenerli, kere, miski, nallı. Güvercinlere verilen bu gibi adların tamamen yöreye mi ait olduğu yoksa yörede konuşulan Arapça ve yakın komşu İran'daki Farsça adlarla bir ilişkisi olup olmadığı araştırılmaya muhtaç konulardır. Güvercinin hem biçimi hem rengi bakımından adlandırılması ise yöredeki bu kültürün ne derece köklü olduğunun göstergesidir.

Sonuç

Şemsettin Türkmenoğlu çok yönlü kişiliği ile Irak Türkmen halk kültürüne önemli katkılarda bulunmuştur. Kendisi bir taraftan şair olarak derin gözlemleriyle ve duyarlılığıyla okuyucusuna eğitici ve ahlaki mesajlar verirken bir yandan da Irak Türkmen halk kültürünün korunması ve gelecek nesillere aktarılmasına yönelik çabalarını sürdürmektedir. Onun bu çabaları bir taraftan zor günler geçiren Irak Türkmenlerine moral desteği verirken diğer taraftan Türk halk kültürünün Irak coğrafyasındaki unsurlarının ve motiflerinin araştırmacıların istifadesine sunulmasında ciddi bir işlevi de yerine getirmektedir. İncelediğimiz eser pek çok halk kültürü unsurunu içermekte olduğundan onun şairliğiyle birlikte araştırmacılık yönüne de ışık tutmaktadır. Bu bağlamda Türkmenoğlu'nun, Türk kültürünün yaşatılmasında ve yeni nesillere aktarılmasında önemli bir hizmeti yerine getirdiği söylenebilir.

Kaynaklar

Benderoğlu, Abdullatif (1988) *Atasözlerimiz*, Bağdat: Irak Cumhuriyeti Kültür ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları.

Düzgün, Dilaver (2005) *Köy Hikâye ve Romanlarımızda Halk Kültürü Unsurları (1876-1932)*, Ankara.

Küzeci, Şemsettin (2006) *Kerkük Şairleri*, Ankara: Dünya Genç Türk Yazarlar Birliği Yayınları.

Örnek, Sedat Veyis (1995) *Türk Halk Bilimi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Saatçi, Önder (2016) “Irak Türkmenlerinin Atasözleri ve Deyimleri Üzerine Yazılanlar” *Türkmeneli*, (103), 12-17.

Terzibaşı, Ata (1962) *Kerkük Eskiler Sözü*, Bağdat: Zaman Basımevi.

Tokatlı, Ümit (1994) “Kerkük’te Evlenme Âdetleri”, *Millî Folklor*, (21), 32-39.

Türkmenoğlu, Şemsettin (2004) *Büyük Varlığımız Atasözleri ve Deyimlerimiz*, Kerkük: Abdülvahap Matbaası.

Türkmenoğlu, Şemsettin (1990) *Çoban ile Avçı*, Bağdat: Kültür ve Tanıtma Bakanlığı Türkmen Kültür Müdürlüğü Yayınları.

Zabit, Şakir Sabir (1961) *Kerkük'te Hayat-ı İçtimaiyye-Folklor*, Bağdat: Daru'l-Basri Matbaası.